

HARRI JALONEN

EN TIEDÄ, MUTTA OLEN

Tietämättömyys voi syntyä kuin vahingossa, mutta sitä synnytetään myös tarkoituksella. Esimerkiksi tupakka- ja fossiiliteollisuus ovat olleet mestareita sen hyödyntämisessä.

Tietämättömyys on ollut keskeinen filosofeja askarruttanut kysymys jo pitkään. Tietämättömyyttä kuvaavista anekdooteista ei ole pulaa. Esimerkiksi filosofi **Karl Popper** (1902–94) on todennut vuonna 1963, että tieto on rajallista, kun taas tietämättömyys on loputonta.

Tietämättömyyttä on luonnehdittu sekä siunaukseksi että synniksi. Tietämättömyys antaa tietyissä tilanteissa vastuuvapautta, kun taas toisinaan se merkitsee syyllisyyttä. Näkökulmasta riippuen tietämättömyys voi olla joko hyve tai pahe. Hyve se voi olla ruokkiessaan vaikkapa uteliaisuutta tai kannustaessaan tiedonhankintaan. Paheeksi se kääntyy, jos se mahdollistaa silmien ummistamisen vaikeilta asioilta.

Vaikka tieto ja tietämättömyys voidaankin intuitiivisesti asettaa toistensa vastakohtiksi, todellisuudessa kysymys on saman kolikon

eri puolista, jossa kumpaakaan ei ole olemassa ilman toista (Rubio ja Baert 2012). Tietäminen ja tietämättömyys eivät ole toisistaan irrallisia vaan monin tavoin toisiinsa liittyviä asioita.

Tietämisen ja tietämättömyyden yhteyttä on havainnollistettu esittämällä, että tietämättömyyttä ei voida poistaa tietoa lisäämällä vaan ainoastaan kehystää uudella tavalla (Bataille 2001). Toisin sanoen tietäminen avaa loputtomasti uusia kysymyksiä. Tietävinkin ihminen on ”tyhmä” siinä mielessä, että hänen tietämättömyytensä ala on moninkertaisesti tietämistä suurempi.

Voidaankin sanoa, että tietämättömyys on kuin horisontti, sillä molemmat pakenevat niitä lähestyttäessä. Filosofien mukaan olemme itse oman tietämättömyytemme vankeja, sillä mitä enemmän tiedämme, sitä enemmän myös tiedämme, ettemme tiedä.

Mitä ei tiedä, ei siitä voi olla vastuussakaan.

TIETÄMÄTTÖMYYDEN MONET KASVOT

Tietämättömyyttä voidaan tarkastella kokonaisuutena, joka koostuu kolmesta ulottuvuudesta. Jako mukailee sosiologien **Ulrich Beck** ja **Peter Wehling** (2012) ajatuksia.

Ensinnäkin tietämättömyyden episteeminen ulottuvuus pakottaa pohtimaan paitsi tiedostettua tuntematonta (*known unknown*) mutta myös tiedostamatonta tuntematonta (*unknown unknown*). Voidaan kysyä, johtuuko tietämättömyys asian luonteesta vai tulkitusajasta. Esimerkiksi filosofi **Søren Kierkegaard** (1813–1855) on sanonut, että ihminen on hölmö kahdesta syystä: joko luulemme valhetta todeksi tai kieltäydymme uskomasta sitä, mikä on totta.

Toiseksi tietämättömyydellä on sosiaalinen ulottuvuus, joka ohjaa kysymään tietämättömyyden tarkoituksellisuutta. Tietämättömyys voi ilmetä joko yksilön välinpitämättömyytenä ja kiinnostuksen puutteena tai rakenteellisena ilmiönä, joka syntyy vuorovaikutuksessa. Molemmat tietämättömyyden syyt kertovat omalta osaltaan siitä, että

tietämisen lisäksi myös tietämättömyys avaa mahdollisuuden vallankäytölle.

Kolmanneksi tietämättömyyden ajallinen ulottuvuus nostaa esiin kysymyksen tietämättömyyden pysyvyydestä. Tietämättömyys ei välttämättä vähene, saati poistu, vaikka aikaa kuluukin ja tietoa kertyykin. Ennenminnekin kysymys on tietämättömyyden luonteen muuttumisesta.

TIETÄMÄTTÖMYYDEN LUONNEHDINTOJA

Tietämättömyyttä on lähestytty monin tavoin. Esimerkiksi historiantutkijat **Robert Proctor** ja **Londa Schienbinger** (2008) ovat toimittaneet teoksen, jossa tietämättömyyttä tarkastellaan muun muassa viattomana alkutilana (*native state*), kadoksissa olevana maailmana (*lost realm*) sekä strategisena ja aktiivisesti rakennettuna juonena (*strategic ploy*). Sosiologi **Linsey McGoeyn** (2014) koostamassa antologiassa tietämättömyys puolestaan käsitteellistetään vapauttavaksi voimaksi (*emancipation*), vaihdettavissa ole-

vaksi hyödykkeeksi (*commodity*) ja oppimista tukevaksi mekanismiksi (*pedagogy*).

Näkökulmia on esitetty lisääkin. Filosofi **Daniel DeNicola** (2018) lähestyy tietämättömyyttä viatonta ja petollista tietämättömyyttä sisältävänä paikkana (*place*), luonnollisen ja konstruoidun tietämättömyyden välisenä rajapintana (*boundary*), tietämiselle rajoja (*limit*) asettavana häkkinä sekä tietämiselle saavuttamattomissa olevana taivaanrantana (*horizon*).

Kussakin mainitussa teoksessa tietämättömyyttä avataan hieman erilaisin painotuksin. Yhdistävänä tekijänä niissä kaikissa on näkemys siitä, että tietämättömyys ei ole vain tiedon puutetta vaan eräänlainen tuottantotekijä, jota vaalitaan ja hyödynnetään tietoisesti.

HARKITTUA, STRATEGISTA JA YLEISTÄ TIETÄMÄTTÖMYYTTÄ

Tietämättömyys ilmenee monin eri tavoin. Harkitussa tietämättömyydessä (*wilful ignorance*) on kyse tiedon välttämisestä (DeNicola 2018), joka voi olla vahvaa tai heikkoa (Alvesson ym. 2022).

Vahvana ilmenevä harkittu tietämättömyys aktivoituu tyypillisesti tilanteissa, joissa jonkin tietäminen merkitsee kiusallisiin tilanteisiin joutumista. Se on kätevä taktiikka esimerkiksi silloin, kun tarkoituksena on vedota syyntakeettomuuteen. Mitä ei tiedä, ei

siitä voi olla vastuussakaan. Kanssaihmissen arveluttavat edesottamukset, yhteiskunnallinen huono-osaisuus ja kansainväliset kriisit ovat monille asioita, joista he eivät halua tietää, vaikka tietoa olisikin tarjolla.

Kiusallisten asioiden kieltäminen tietämättömyyteen verhottuna on psykologiasta tuttu puolustusmekanismi. Tutkimuksissa on esimerkiksi osoitettu, että erityisesti stressitilanteissa, kuten sairastumisen yhteydessä, monilla ihmisillä on taipumusta turvautua harkittuun tietämättömyyteen (Heimer 2012). Siinä missä tieto lisää tuskaa, tietämättömyys tarjoaa ainakin tilapäistä apua vaikean tilanteen aiheuttamaan ahdistukseen.

Harkittu tietämättömyys ei aina ole tietoinen päämäärä vaan joskus seurausta olosuhteista. Tällöin taustalla on usein informaation saatavuuteen tai tiedonhankintaan liittyviä käytännön ongelmia. Harkittuun tietämättömyyteen ajaudutaan, kun tiedonhankinnasta syntyvät kustannukset arvioidaan siitä koituvia hyötyjä suuremmiksi. Esimerkiksi kirjat saattavat olla kalliita, huonosti saatavilla tai vaikeaselkoisia.

Strategisella tietämättömyydellä (*strategic ignorance*) tarkoitetaan puolestaan toimintaa, jossa oleellinen tieto haudataan joko epäolennaisiin puolitotuksiin tai puhtaisiin valheisiin (McGoey 2014). Kysymys on tietämättömyyden hyödyntämisestä omien tavoitteiden ajamisessa. Tästä on esimerkkejä liiaksikin.

TUPAKKATEOLLISUUS TIETÄMÄTTÖMYYDEN KYLVÄJÄNÄ

Tutkimuksissa on tarkasteltu kokonaisia teollisuudenaloja, joiden toimintalogiikka rakentuu paljolti sen varaan, millaista tietämättömyyttä ne kykenevät ylläpitämään toimintansa luonteesta. Edellä mainitut Proctor ja Schienbinger (2008) avaavat lukuisten esimerkkien ja hyvin dokumentoidun aineiston avulla erityisesti tupakkateollisuuden ja sitä lähellä olevien piirien tapoja kyseenalaistaa tietoja, jotka kertovat niiden tuotteiden epäterveellisyydestä. Teollisuus on valjastanut joukkoihinsa eri alojen tutkijoita, perustanut alalle suotuisia tuloksia suoltavia ”tieteellisiä” lehtiä ja haastanut (tai tarjonnut) oikeuteen teollisuuden kannalta hankalia (tai edullisia) näkemyksiä esittäviä asiantuntijoita.

Osuvan tiivistyksen mukaan tupakkateollisuudella oli sotien jälkeen ja osittain myös tällä vuosituhanella kaksi tuotetta: tupakat ja epäily (*cigarettes and doubt*). Tobacco Institutin johtajan **Fred Panzerin** vuonna 1971 esittämä tavoite on paljonpuhuva: ”on luotava epäily tupakan terveyshaittoja koskevaa tutkimusnäyttöä vastaan sitä kuitenkin yksiselitteisesti kiistämättä”.

Proctorin ja Schienbingerin tulkinta saa tukea muun muassa **David Bellalta** (1997). Hänen mukaansa tupakkateollisuus on onnistunut torjumaan itselleen epäsuotuisia päätöksiä, sillä se on hyödyntänyt informaation

systemistä vääristymää (*systemic distortion of information*).

Kyse ei ole vain pahojen ihmisten toiminnasta, sillä kielteisen kehityksen ruokkiminen onnistuu lähes keneltä tahansa normaalilta, ahkeralta ja hyvää tarkoittavalta ihmiseltä. Asian tekee hankalaksi juuri se, että sen taustalta löytyy yksilön näkökulmasta ”järkevä syy odotetuista seurauksista” (Bella 2006, 106). Yksilöiden omista lähtökohdista rationaalinen toiminta voi tuottaa systeemitasolla kielteisiä seurauksia.

TUPAKKATEOLLISUUDEN OPIT ILMASTONMUUTOKSEN KIELTÄMISESSÄ

Sittemmin tupakkateollisuuden oppeja on hyödynnetty erityisesti ilmastonmuutoksen vähättelijöiden keskuudessa. Epäilyksestä on tullut kauppatavaraa (*merchants of doubt*) myös fossiiliteollisuudelle (Oreskes ja Conway 2010). Kaikesta kansainvälisen ilmastopaneelin (The Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) tuottamasta tiedosta huolimatta ihmisen toiminnan ja ilmaston lämpenemisen yhteyttä kyseenalaistetaan edelleen aktiivisesti.

Fossiilienergiaa tuottavat tai sitä paljon käyttävät yritykset ovat taitavia löytämään argumentteja, jotka eivät suoranaisesti kiistä ilmaston lämpenemistä mutta kylvävät ympärilleen tietämättömyyttä. Muun muassa pitkien aikasarjojen avulla yritetään todistel-

la, että maapallon lämpötilamuutokset ovat luonnollista vaihtelua.

Tietämättömyyden tuottaminen ei ole ollut amatöörimäistä puuhastelua vaan tarkoin harkittua ja suunniteltua toimintaa. Esimerkiksi BBC paljasti heinäkuussa 2022, miten Global Climate Coalition -niminen viestintäkonsultti- ja lobbausyhtiö alkoi 1990-luvun alkupuolella puhua mustaa valkoiseksi (McMullen 2022). Yhtiö avusti ilmastonmuutoksen kannalta kiusalliseen asemaan joutuneita yrityksiä muun muassa tuottamalla yksipuoliseen näyttöön perustuvia tutkimuksia ja mielipidekirjoituksia tiedotusvälineiden käyttöön. Argumentit vaihtelivat, mutta yhteistä niille oli toden ja epätoden rajan hämärtäminen ylikorostamalla tieteellistä epävarmuutta.

Harkitusti ja strategisesti aikaansaatu tietämättömyys luo otolliset olosuhteet yleiselle tietämättömyydelle (*public ignorance*). Tällä viitataan paradoksaaliseen kehitykseen, jos-

Tietämättömyyden tuottaminen ei ole ollut amatöörimäistä puuhastelua vaan tarkoin harkittua ja suunniteltua toimintaa.

sa tietämättömyys näyttää yleistyvän, vaikka samaan aikaan ihmiskunnalle kertyy tietoa enemmän kuin koskaan (Proctor ja Schienbinger 2008; DeNicola 2018). Kehitystä on kuvattu totuudenjälkeiseksi ajaksi ja tietämättömyyttä provokatiivisesti omaksi ideologiakseen (Jacoby 2008). On myös pohdittu sarkastisesti, onko kyseessä näkökulmasta (*point of view*) tosiasioihin (Adams 2000).

Kehityksen keskeisenä ajurina on pidetty kaikkialle ulottuvaa digitalisaatiota, joka on tehnyt informaation jakamisen helpoksi. Samalla se on helpottanut myös virheellisen tiedon jakamista – onpa se tuotettu tahattomasti (*misinformation*) tai tarkoituksella (*disinformation*). Erityisesti sosiaalinen media on laskenut kynnystä osallistua informaatio-operaatioihin, joiden tarkoituksena ei ole ymmärryksen lisääminen vaan hämmennyksen aiheuttaminen (O’Connor ja Weatherall 2019).

Informaation kuluttamisen digitalisointuminen on merkinnyt myös mieltymys-

Tietäminen on valtaa, mutta tietämättömyyden kuratointi vasta valtaa antaakin.

pohjaisten valintojen korostumista. Dataa analysoivat algoritmit kiinnittävät huomion meille mieluisiin asioihin, mutta samalla ne aikaansaavat vaikeasti ylitettäviä episteemisiä muureja (DeNicola 2018, 95). Uudelle ja mahdollisesti hyödylliselle tiedolle altistumisen sijaan huomaamme päätyvämmemme tuttuun ja turvalliseen, jolloin vaarana on itseään vahvistavan tietämättömyyden kierre. Tietämättömyydellä ei ole alarajaa, eikä sitä poteva aina edes tunnista sen oireita (DeNicola 2018).

TIETÄMÄTTÖMYYDEN TUTKIMINEN KANNATTAA

Tietämättömyys voidaan nähdä enemmän tai vähemmän tietoisesti aikaansaatusena asiantilana, mikä on samanaikaisesti sekä yllättävää että itsestään selvää. Yllättävää se on siksi, että tietämättömyys synnyttää tietämiseen verrattuna huomattavasti kielteisemmän miellelyhtymän. Intuitiivisesti aja-

tellen tietäminen on aina tietämättömyyttä mielekkäämpää ja hyödyllisempää.

Toisaalta on itsestään selvää, että strategisen juonittelun keinoin halutaan synnyttää tietämättömyyttä, sillä tiedon lisäksi myös tietämättömyyden hallinta tuo valtaa. Valtan on arveltu turmelevan ja absoluuttisen vallan turmelevan varmasti. Ehkä samalla tavalla voidaan ajatella, että tietäminen on valtaa, mutta tietämättömyyden kuratointi vasta valtaa antaakin.

Valtanäkökulman lisäksi tietämättömyyden pohtiminen on tärkeää siksi, että se ohjaa toimintaamme aivan arkisissa asioissa. Esimerkiksi sosiaalipsykologi **David Dunning** (2005) on osuvasti todennut, että meillä on taipumusta tehdä asioita, joista tiedämme ja joita tunnemme, mutta välttää niitä asioita, jotka ovat meille vieraita ja outoja. Ongelmia syntyy, kun tutut asiat osoittautuvat vahingollisiksi tai kun vieraiisiin asioihin kätkeytyvät mahdollisuudet jäävät hyödyntämättä.

Tietämättömyys ei aina myöskään tarkoita vastuunpakoilua. Kaikilla meillä on esimerkiksi salaisuuksia, joita emme halua kaikkien muiden tietävän. Yksityisyyden suojaan liittyvien asioiden salassa pitäminen on filosofi **Julia Driverin** (2001) mukaan hyveellistä tietämättömyyttä, joka on välttämätöntä kaiken paljastavan tietämisen kurissa pitämiseksi.

Tietämiseen verrattuna tietämättömyyttä on tutkittu huomattavasti vähemmän. Näin on erityisesti tietämättömyyden empiirisen tutkimisen kohdalla. Tietämättömyyden tutkiminen on vaikeaa, koska kysymys on jostakin, jota ei vielä ole, jostakin kadonneesta tai jostakin laiminlyödyistä (Proctor ja Schiebinger 2018, vii). Vaikeudesta huolimatta tietämättömyyttä on syytä tutkia omana ilmiönään, sillä eihän kuivuuttakaan ymmärretä tutkimalla vain rankkasateita (DeNicola 2018, 18).

Kun tietämättömyys ymmärretään todellisuuden kehystämiseksi, keskeiseksi kysymyksiksi nousee se, millä keinoin ja kenen toimesta tätä kehystämistä toteutetaan sekä mihin tietämättömyydellä pyritään. Tämä edellyttää yhtäältä tietämättömyyden eri ulottuvuuksien erittelyä ja toisaalta pahan ja hyvän tietämättömyyden operatiivisuutta.

—
Harri Jalonen on Vaasan yliopiston sosiaali- ja terveystieteiden professori.

LÄHTEET

- Adams, S. (2000). When Did Ignorance Become a Point of View? Andrews McMeel Publishing, Riverside, NJ.
- Alvesson, M., Einola, K. & Schaefer, S. M. (2022). Dynamics of willful ignorance in organizations. *The British Journal of Sociology*. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12963>
- Bataille, G. (2001). *The Unfinished System of Nonknowledge*. University of Minnesota Press, Minnesota, MN.
- Beck, U. & Wehling, P. (2012). The politics of non-knowing. An emerging area of social and political conflict in reflexive modernity. Teoksessa Rubio, F. D. & Baert, P. (toim.) *The Politics of Knowledge*, 33–57. Routledge, London.
- Bella, D. A. (1997). Organized complexity in human affairs: The tobacco industry. *Journal of Business Ethics*, 16, 977–999.
- Bella, D. A. (2006). Emergence and evil. *Emergence: Complexity and Organization*, 8(2), 102–115.
- Davies, W. & McGoey, L. (2014). Rationalities of ignorance: on financial crisis and the ambivalence of neo-liberal epistemology. Teoksessa McGoey, L. (toim.) *An Introduction to the Sociology of Ignorance. Essays on the Limits of Knowing*, 64–83. Routledge, London.
- DeNicola, D. (2018). *Understanding Ignorance. The Surprising Impact of What We Don't Know*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Dunning, D. (2005). *Self-Insight: Roadblocks and Detours on the Path to Knowing Thyself*. Psychology Press, New York. NU.
- Driver, P. (2001). *Uneasy Virtue*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heimer, C. A. (2012). Inert facts and the illusion of knowledge: strategic uses of ignorance in HIV clinics. *Economy and Society*, 41(1), 17–41.
- Jacoby, S. (2008). *The Age of American Unreason*. Pantheon Books, New York, NY.
- McGoey, L. (2012). The logic of strategic ignorance. *The British Journal of Sociology*, 63(3), 553–576.
- McGoey, L. (2014). *An Introduction to the Sociology of Ignorance. Essays on the Limits of Knowing*. Routledge, London.
- McMullen, J. (2022). The audacious PR plot that seeded doubt about climate change. BBC, 23.7.2022.
- O'Connor, C. & Weatherall, J. O. (2019). *The Misinformation Age. How False Beliefs Spread*. Yale University Press, New Haven, CT.
- Oreskes, N. & Conway, E. M. (2010). *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. Bloomsbury, New York, NY.
- Popper, K. (1963). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge, London.
- Proctor, R. N. & Schiebinger, L. (toim.) (2008). *Agnotology: The Making and Unmaking of Ignorance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Rappert, B. (2014). States of ignorance: the unmaking and remaking of death tolls. Teoksessa McGoey, L. (toim.) *An Introduction to the Sociology of Ignorance. Essays on the Limits of Knowing*, 43–63. Routledge, London.
- Rubio, F. D. & Baert, P. (2012). *The Politics of Knowledge*. Routledge, London.